

Tekking av tak med stikker

RENDALEN KOMMUNE, HEDMARK

Tretak har begrenset levetid avhengig av materialkvalitet og overflatebehandling. Tekking av tak med trematerialer krever god kunnskap om materialkvalitet, tilvirking av takstikker og tekkemønster. God planlegging av alle arbeidsoperasjoner er forutsetning for et godt resultat. Felles for tekking av hus med stikker er at man forstår tekkemetoden og hvilke forutsetninger som må oppfylles for å holde framtidig vedlikehold på et minimum.

Under arbeid med tekking høsten 2011.

Foto: Henning Søndmør

Smithsætra ved Galtsjøen

Den særegne Smithsætra ble oppført i 1892 som et landsted for to engelske fiskeentusiaster, som brukte stedet fram til 1939. De valgte å bygge anlegget i nærheten av gode fiskeplasser, godt skjermet og uten vegforbindelse. Anlegget har vært mindre brukt i flere år inntil eierne satte i stand anlegget for å bruke det i forbindelse med utleie.

I dag driver Galten Gård blant annet med fisketurisme og er derfor bærere av en lang tradisjon. I gårdens næringsvirksomhet er Smithsætra inkludert i dette.

Eksemplet belyser:

- Tre til taktekking
- Materialkvalitet og tilvirking av stikker
- Kurs og tekkearbeid - hva ble gjort på Smithsætra
- Videreført bruk

Tradisjonen for tekking med trematerialer

Tekking av tak med trematerialer har lange tradisjoner i Norge, og har ulike uttrykk og tekkemetoder fra landsdel til landsdel. Både bord, stikker, spon og breder av gran og furu har vært benyttet.

Fra venstre: brede, 80 cm, kirkespon, 46 cm, 2 typer høvla spon, 100 og 50 cm og sagd spon, 50 cm.

Levetiden på de trectektede takene kunne variere, avhengig av materialkvalitet, treslag og klimatiske forhold.

Stavkirkene er viktige representanter for trearkitektur og byggeteknikk. Ved bygging av disse har man anvendt håndverksteknikker der man valgte de beste materialene til de mest utsatte stedene på huset. Taket og noen ganger veggene, ble tekket med spon. Dette var kløyvde spon eller stikker som ble formet med øks og tilpasset under tekkingen. Kirkespon ble også brukt på profane, ikke-kirkelige, bygninger.

Bord som tekking var også brukt i tidligere tider. På kirker gjerne lagt liggende, sulagt. På eldre bilder ser vi også at stående bord, montert som over- og underliggere, er brukt på blant annet gårdsbygninger. Disse er ofte lagt som sekundær tekking når for eksempel never- og jordtakene ble utette.

I noen områder har tak blitt teknet med brede kløyvde stikker kalt «breder». Disse var cirka 50 til 110 cm lange og 10 til 30 cm brede. Tak har også vært teknet med uthulte kløyvde stokker som er lagt over- og underliggende. Denne teknikken er funnet i Aust-Agder og Telemark og kalles lokalt for «kvåv» eller «gvåv».

Tekking med trematerialer finner vi stort sett i hele landet, og både tradisjoner og materialtilgang har vært styrende for hvilke tekkemetoder man har brukt. Både stikker og spon har vært brukt som undertak for takskifer og teglstein.

Smithsætra

Eierne, Gjertrud E. Eggen og Per Roar Aarnes, på Galten Gård ønsket å utføre reparasjon av taket på Smithsætra i tråd med opprinnelig utforming. Bygningene er laftet og hovedbygningen har en stor åpen overbygd veranda som går rundt store deler av bygningen. Istandsettingsarbeidet omfattet tekking av hele takflata med kløyvde stikker. Ved å tekke taket med stikker ble bygningens uttrykk gjenskapt slik huset framstod ved oppføringen. Dette er en betydelig jobb når man tar i betraktning at det gikk med ca 30–40 000 stikker og at tilgjengeligheten til stedet er vanskelig.

Tekkearbeidet er kostnadskrevenne, men levetiden er relativt lang. Taket på hovedbygningen lå om lag 60-70 år før det ble så forringet at det måtte tekkes på nytt. Videre er materialene, nå som ved bygging i 1892, hentet like ved huset, og stikkene ble tilvirket på byggeplass. Transportkostnadene for materialene er derfor minimale. Uttak av materialer, og tilvirking av stikker ble gjennomført våren 2011, mens tekking ble gjort høsten samme år.

Materialkvalitet og tilvirking av stikker

Området rundt Smithsætra består i hovedsak av furuskog slik at materialtilgangen er god. Ved utvelgelse av materialer til stikker er rettvokst trevirke en forutsetning. En metode for å sjekke vridning er å hogge vekk barken på treet og dra kniven med et lett trykk nedover stammen. Kniven vil følge vridning. En annen måte er å se oppover stammen for å se om kvistene står rett over hverandre. På furu kan dette være vanskelig, men det er lettere på gran.

Uttak og produksjon ble gjennomført som kurs hvor deltakerne fikk opplæring i hele prosessen fra valg av virke til produksjon av stikker. Etter at trevirke

Smithsætra før arbeid med reparasjon av vegger og tak.

Foto: Per Roar Arnes

Bildet viser hvordan man tester treet for vridning.

Foto: Henning Søndmør

Tømmerstokken er barket og klar for oppdeling i like lange kabber.

Foto: Henning Søndmør

ble plukket ut, ble stokker transportert til egnet sted for videre behandling. Stokken ble delt opp i like lange kubber, i dette tilfellet ca 46 cm. Ved produksjon ble kabbene først delt i fire før de innerste åringene, ungdomsveden, ble hogd vekk. Ungdomsveden er vanligvis venstrevridd og vanskelig å bruke til stikker. Hvis treet har margsprekk, sprekk fra yta

og inn til marginen, bør man kløyve kabbene i denne. Det ble valgt virke med høy kjernvedandel.

Etter at kabbene ble oppdelt i fire, ble det stukket stikker som var ca 3 mm tykke nærmest kjernen og ca 6 mm nærmest yta. Ved stikking ble kabbene satt på en stubbe i passende høyde for å oppnå god arbeidsstilling.

Kabbene kløyves med kniv i 4 deler.

Foto: Henning Søndmør

Her hogges den vanskelige ungdomsveden bort.

Foto: Henning Søndmør

Bildet viser stikking.

Foto: Henning Søndmør

Bunter med stikker klare for å legges i sjøen for utvasking av sukkerinnhold i geitveden.

Foto: Henning Søndmør

Etter bearbeiding ble stikkene buntet sammen og lagt i vann for å vaske ut næringsstoffene i vedcellene. Det ble også forsøkt å koke stikkene. I ettertid ble det vurdert at sistnevnte tiltak hadde liten virkning. Ved å legge buntene i vann hindret man blåvedsopp i å etablere seg. I friluft blåner furu i løpet av ei snau uke under optimale forhold for etablering av blåvedsopp.

Tekkearbeidet

Smithsætra hadde vært ute av bruk i flere år og hadde skader i andre deler av bygningen enn selve taket. Før tekking ble skader utbedret. Videre ble undertak av papp lagt, før sløyfer og lekter ble montert. Tekking ble gjennomført som oppfølgingskurs etter kurset om produksjon av stikker. En viktig del av begge kursene var vurdering av opprinnelig

taktekke. Gjenværende stikker fra slutten av 1800-tallet viste både hvordan disse var bearbeidet og hvilket leggemønster som var brukt.

Tekking ble tidligere ofte gjennomført på dugnad for at arbeidet skal kunne gjennomføres så raskt som mulig. Samarbeid både mellom de som spikrer og de som løfter stikkene opp på taket er derfor viktig. Ved tekking på Smithsætra viste det seg at ikke alle buntene med stikker hadde tilfredsstillende kvalitet, og en del stikker ble derfor kassert. Det første laget var stikker som hadde 1/3 lengde, det neste laget 2/3 lengde og det tredje laget hadde full lengde. Taket hadde altså trelags tekking.

Mindre bunter med stikker ble sendt opp til de som spikret. Buntene ble lagt på takflata slik at hver enkelt stikke så raskt som mulig ble tilpasset til den underliggende. Med godt virke ble stikkene spikret uten bearbeiding. De stikkene som var vridd ble tilpasset med øks for å ligge godt. Det ble altså prøvd om hver enkelt stikke lå godt an til de underliggende stikkene og til spikerslagene før de ble festet med kun en spiker. Det ble brukt 2,5" blank spiker. Ved spikring ble stikkene spikret i spikerslagene og ikke gjennom den stikken som lå ved siden av.

Under arbeidet jobbet flere sammen på samme takflate. Som anlegg ved spikring ble det brukt et anleggsbord, «reia», og ei spikerkasse med samme bredde som lektaavstanden. Slik ble to rekker spi-

Håndverkerne Henning Olstad (til venstre) og Henning Søndmør vurderer rester av det gamle stikketaket.

Foto: Henning Søndmør

kret samtidig av to håndverkere, og samarbeidet mellom disse er viktig. Utroptet «reia går» er et bilde på dette. Stikkene ble lagt med innstikksida ned. Det er den sida av kabben hvor man fører kniven ned ved stikking. Videre ble stikkene festet slik at yteveden av stikkene ble lagt under den overliggende stikken. Avslutning på mønet ble det brukt bord som ble spikret sammen.

Taket var lagt med innstikksida ned. Her vurderer håndverkeren stikkeretning og forbereder spikring.

Håndverkeren prøver om stikken ligger godt til underlaget.

Her tilpasses stikken med øks.

Takstikker spikres med 2,5» spiker

Bildet viser hvordan både «reia» og spikerkassa er anlegg for stikkene.

Tekking med spon og stikker gjøres gjerne på dugnad. Her løftes «reia» et legg opp.

Snitt som viser de tre lagene med stikker dette stikketaket har.

Denne bunten har vridd virke. Skal disse brukes, må de tilpasses med øks først.

Kunnskapsoverføring

Kurs i uttak av materialer ble ledet av Steinar Moldal fra Dovre Handverk-senter og kurs i tekking ble ledet av tradis-jonshåndverker Henning Olstad. Videre fortalte Erik Winther Larsen ved Folke-museet på Bygdøy om sitt arbeid med trematerialer som taktekke. Begge kurs-ene omfattet hele prosessen fra skogen til ferdig tekket tak noe som ga kursdel-takerne høyt faglig innhold.

Eksempler på andre tekketyper

Kirkespon

Bildet viser Eidsberg stavkirke som er tekket med kirkespon. Taket ble overflatebehandlet med tretjære. Her har man også brukt kirkespon på veggfeltene i kombinasjon med stående bordkledning. Sponen er festet med treplugger. Røroskirka er et annet eksempel som er bygd på slutten av 1700-tallet og tekket med kirkespon. Undersøkelser viser at man her blandet inn finknust trekull, «kølstubb», i tretjæra. Noe som har vist seg å gi god holdbarhet. Behandling med steinkulltjære på 1900-tallet har vist seg å gi svært dårlig holdbarhet.

Lesetips

- Spontekking og tekkjardugnad, By og Bygd, 1971-1972
- Haandbog i Husbyggningskunst, Edvard Kolderup, 1891
- Tre til tekking og kledning, Jon Bojer Godal

Bordtak

Laftet høyløe tekket med over- og underliggende bord i varierende bredder og lenger. Her er bordene spikret rett i åsene med to bord mot hverandre på mønet. I dette tilfellet har bordtaket funksjon som tetting og tekking. Eldre bilder viser at man tidligere tekket våningshus med bord hvor taktekkingen er never- og jordtak. Dette ble antagelig gjort i de tilfeller hvor det forekom taklekkasjer.

- Riksantikvarens informasjon om kulturminner: 3.5.2. Vedlikehold av flistak
- Gamle trehus, Tore Drange, Hans Olaf Aanensen, Jon Brønne 2011

Høvlet spon som undertak

Bildet viser høvling av spon med tospann. Det er skåret spor med jevne mellomrom i stokken som ligger på bakken. Arbeidsoperasjonen kan utføres med to til tre mann. Høvlet spon kan gjerne være fra 50 til 100 cm lange. Sponen legges med omlegg og festes ved at bord spikres oppå sponlaget når denne typen skal være undertak for taktegl eller takstein. Som yttertekking spikres sponen som stikker vist i eksemplet over. Det ble ofte brukt gran.

Finansiering av arbeidet med Smithsætra

Tilskudd fra Norsk Kulturminnefond:	31 %
Tilskudd fra SMIL:	6 %
Tilskudd fylkeskommune	2 %
Egenandel for eier:.....	61 %

Der annet ikke er oppgitt: Alle foto ved Norsk Kulturminnefond.

SMIL-tilskudd fra kommuner

Kontakt kommunen der tiltaket skal gjennomføres for mer informasjon om tilskuddsordningen.

Søknadsskjema og forskrift for SMIL ligger også på Landbruksdirektoratets nettsider:
www.landbruksdirektoratet.no
Telefon sentralbord: 24 13 10 00

Tilskudd fra Norsk Kulturminnefond

Kontakt fondets rådgivere for mer informasjon om tilskuddsordningen, eller besøk fondets nettsider.

www.kulturminnefondet.no
Telefon sentralbord: 73 10 36 00
Norsk Kulturminnefond
Bergmannsgata 17, 7374 Røros